

„DE LÁTOM AZ ISTEN IGÉJÉNEK ÉHSÉGÉT”¹

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA

Adatok a szatmári jezsuita misszió rendhálózatának történetéhez

„A Tridentomi Közönséges Gyülekezet is eszébe vevén, mely szükséges és hasznos, hogy a gyermekek jó tanítóktól vezéreltessenek, erősen megparancsolta a püspököknek és káptalanoknak, hogy erre szorgalmatos gondjok legyen: és nemcsak tudós, de istenfélő és jó erkölcsű mestereket szerezzenek az ifjúság eleibe [...]”² – írta Pázmány a *Prédikációiban*, s ennek megvalósításáért az ő korában nála többet senki nem tett. Pázmány hatalmas egyházépítő tevékenységét nem feladatunk felsorolni – mindazt érdemben lehetetlen is lenne e rövid cikkben megtenni –, de mindenképpen utalni kell az 1611. évi nagyszombati zsinat határozatára – ez a trienti zsinat rendelkezésére épült –, amely értelmében a katolikus restauráció két alappillére a belső reformok és a papnevelés megszervezése.³

A bíboros főpapa a bécsi Pázmáneum, a pozsonyi és nagyszombati papnevelő intézetek és convictusok, a nagyszombati egyetem alapítása mellett⁴ – ahová

¹ *A Keresztyén Olvasóhoz = Pázmány Péter prédikációi*, vál., TARNÓC Márton, Bp., Szépirodalmi, 1987, 21.

² *A fiaknak istenes neveléséről = Uo.*, 91.

³ HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*, München, Aurora, 1973, 244.

⁴ Pázmány Péter életművét nagyon nagy tétel számú bibliográfia tartalmazza, külön felsorolva a szellemi munkái, külön a róla szóló szakirodalom. Lásd: *Pázmány Péter-bibliográfia*, kiad. ADONYI Judit, MACZÁK Ibolya, Piliscsaba, 2005 (Pázmány Irodalmi Műhely – Bibliográfiák, Katalógusok, 1). Itt csak a legalapvetőbbeket sorolom fel: PÁZMÁNY Péter *Összes munkái*, I-VII, (Magyar sorozat); Petri cardinalis PÁZMÁNY *Opera Omnia*, I-VI, (Latin sorozat), Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Hittudományi Kara, Bp., 1894–1904; PÁZMÁNY Péter *Összegyűjtött levelei*, I-II, s. a. r. HANUY Ferenc, Bp., Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Tanácsa, Bp., 1910–1911; *Pázmány Péter művei*, vál., jegyz. TARNÓC Márton, Bp., Gondolat, 1983 (Magyar Remekírók); PÁZMÁNY Péter, *Válogatás műveiből*, bev. ÖRY Miklós, SZABÓ Ferenc, vál. ÖRY Miklós, SZABÓ Ferenc, VASS Péter, I-III, Bp., Szent István Társulat, 1983. Legújabbban Pázmány életművét kritikai kiadásban, sorozatban kiadja: HARGITTAY Emil az Universitas Kiadó gondozásában. Lásd erről részletesen: HARGITTAY Emil, *Filológia, eszmetörténet és retorika Pázmány Péter életművében*, Bp., Universitas, 2009, 267–271.

Pázmány Péter életéről és munkásságáról a legalapvetőbb munkák: FRAKNÓI (FRANKL) Vilmos, *Pázmány Péter és kora*, I-III, Pest, 1868–1872; BITSKEY István, *Pázmány Péter*, Bp., Gondolat, 1986 (Magyar História); SZABÓ Ferenc SJ, *A teológus Pázmány, A grazi „theológia scholastica” Pázmány művében*, Róma, 1990; *Pázmány Péter emlékezete*, szerk. LUKÁCS László, SZABÓ Ferenc, Róma, 1987; *Pázmány Péter és kora*, szerk., HARGITTAY Emil, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, 2001; *Emlékkönyv Pázmány Péter halálának 370. évfordulója alkalmából az Esztergomi (Esztergom-Budapesti Főegyházmegye papságának szentelési és halálzási adataival (1892–2006))*, szerk. BEKE Margit, Bp., Szent István Társulat, 2008 (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis, 4); HARGITTAY, *i. m.*

mind jezsuita tanárokat vitetett – különös gondja volt a jezsuita kollégiumok és iskolák szervezésére, és még az egyetemi oktatást is a jezsuiták vezetése alatt oldotta meg. S tette mindezt nemcsak azért, mert lélekben élete végéig jezsuita maradt,⁵ hanem azért is, mert a Loyolai Szent Ignác által alapított és a pápa által 1540-ben jóváhagyott új, dinamikus szerzetesrend volt a legkiválóbb a rekatolizációs feladat elvégzésére; a rend figyelme nem egyetlen, meghatározott apostoli munkára, hanem az egész Egyházra irányult.⁶

A Magyar Királyságban elsőként Nagyszombatban, Oláh Miklós esztergomi érsek (1553–1568) segítségével jött létre 1561-ben az első jezsuita rendház, amely azonban 1567-ben megszűnt.⁷ Az Erdélyi Fejedelemségben Báthory István fejedelem (1571–1586) segítségével gyökereztek meg a jezsuiták, noha a protestáns rendek nem keveset elleneztek azt.⁸ (Maga Pázmány tizenkét évesen ment át a váradi református iskolából a kolozsvári jezsuita tanintézetbe.)⁹ A nagyszombati kollégium megszűnte után Draskovich György kalocsai érsek újította meg a jezsuiták megtelepítését célzó gondolatot, s 1589-től Znióváralján és Vágsellyén hoztak létre missziót, majd kollégiumot.¹⁰ Köztudomású, hogy ezek voltak az erőgyűjtéséi, Dobokay Sándor, Forró György és Pázmány is itt kezdte jezsuita-pályafutását. Több magyar konvertita, így Pázmány harcostársa, s egyszersmind ellenfele is, Esterházy Miklós, a későbbi nádor (1625–1645) is itt tanult.

A jezsuiták tevékenységének hatására indult el már a századforduló előtt a magyar protestáns főnemesek áttérése, amelyet csak látszólag akasztott meg a Bocskai-féle rendi küzdelem, ugyanis a sellyei kollégiumot 1605-ben feloszlatták. A protestáns rendek – Bocskai és harcostársai, főleg Thököly Sebestyén – nem véletlenül akarták elérni, hogy a bécsi békében a protestáns felekezetek egyenként és név szerint legyenek felsorolva, mint szabad vallások, amelyeket szabadon és nyilvánosan lehet gyakorolni, valamint ragaszkodtak ahhoz, hogy a jezsuitákat kitaltsák az országból.¹¹ Köztudomású az is, hogy a bécsi béke (1606. június 23.) 8. pontjába a rendek beírták, hogy a jezsuitáknak birtokaik ne legyenek, de ebbe a pontba a másik oldalról azt is belevették, hogy a király ragaszkodik jogaihoz – vagyis e kér-

⁵ HERMANN, *i. m.*, 246.

⁶ LUKÁCS László, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*, Szeged, 1989 (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25), 7.

⁷ Erről részletesen lásd PÉTERI János, *Az első jezsuiták Magyarországon (1561–1567)*, Róma, 1963. Újabb: MOLNÁR Antal, *Lehetetlen küldetés? Jezsuiták Erdélyben és Felső-Magyarországon a 16–17. században*, L'Harmattan, ELTE Történettudományok Doktori Iskola, Nyitott Könyv, Bp., 2009, különösen, 17–28. (A továbbiakban MOLNÁR 2009.)

⁸ Lásd erről: MOLNÁR 2009, 23–32.

⁹ TUSOR Péter, *Pázmány Péter processus inquisitionisa az Aldobrandini hercegek frascati levéltárában*, *Egyháztörténeti Szemle* 2003/1, 3–21. Lásd még: MOLNÁR 2009, 53.

¹⁰ MOLNÁR 2009, 23.

¹¹ Az 1606. évi kassai országgyűlésen a résztvevők körömszakadtáig ragaszkodtak a jezsuiták kiűzéséhez. *Magyar történeti Szöveggyűjtemény 1526–1790*, I., szerk. SINKOVICS István, Bp., Tankönyvkiadó, 1968, 348–360.

¹² *Uo.*, 353.

désben nem egyeztek meg.¹² A bécsi békét megerősítő 1608. évi koronázás előtti törvények 8. cikkelyében viszont már csak ez áll: „Ez a cikkely is a jezsuitákról, szintén érvényben marad: 1.§ Tudniillik: hogy ezeknek Magyarországon semmi állandó fekvő jószáguk és birtokuk ne lehessen.”¹³

A bécsi béke egyéb – a protestáns és katolikus vallás és egyházak helyzetével foglalkozó – pontjával¹⁴ itt nem kívánok foglalkozni, csupán a jezsuiták kérdését érintem, hiszen történetünk szempontjából ez a fontos. Mindenesetre a katolikus klérus „végső romlasként” érte meg az egyezmény törvénybeiktatását,¹⁵ s első pillantásra – jogi értelemben mindenképpen – a jezsuiták helyzete is ellehetetlenült, hiszen biztos anyagi bázis, vagyon nélkül maradtak az országban. Mindez azonban nem így történt egyrészt a katolikus nemesség áldozatkészségének,¹⁶ másrészt a jezsuita missziók megszorodásának és eredményes munkájának köszönhetően.¹⁷ Ahogyan nőtt a konvertita főnemesek száma, úgy szaporodtak a jezsuita missziók, majd azok nyomán az iskolák és kollégiumok. 1615-ben ismét megnyílt a nagyszombati misszió, de Pozsonyban, Szepesben és Homonnán (majd 1640-től Ungvárott) már korábban is virágzott.¹⁸ 1611-től Homonnán kívül Szatmáron, a szintén konvertita Dóczy András főkapitánynál,¹⁹ Makovicán Szentandrásy (Csiky) István erdélyi püspöknél, Alaghy Menyhért pácini várában 1616-tól 1619-ig is működtek jezsuiták.²⁰ Természetesen, az 1620-30-as években az atyák eljutottak az alföldi és a dunántúli hódoltsági területekre is, így Gyöngyösre,²¹ Pécsre (oda már 1612-ben),²² Temesvárra, sőt Karánsebesre is, és a királysági pozícióik is megerősödtek: jelen voltak Vöröskőn, Suránkán, Tokajban, Léván (1629-től), Túrócon, Győrött stb.²³

Az 1635 novemberében a nagyszombati tanácskozáson – a bíboros által alapított egyetem felszentelésére jöttek össze: Pázmány Péter bíboros-érsek, Esterházy

¹³ *Uo.*, 403.

¹⁴ Erre részletesen lásd TUSOR Péter, *Az 1608. évi magyar törvények a római inkvizíció előtt: II. Mátyás kiközösítése*, Aetas, 2000/4, 89–105.

¹⁵ *Uo.*, 95.

¹⁶ Lásd *Jezsuita okmánytár I-II. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*, s. a. r. BALÁZS Mihály, KRUPPA Tamás, LAZÁR István Dávid, LUKÁCS László, bev. BALÁZS Mihály, Szeged, 1995 (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 34), különösen a bevezető tanulmányt. *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók 1617–1625*, I-II, s. a. r. BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, Szeged, 1990, (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 26).

¹⁷ MOLNÁR 2009, 99.

¹⁸ *Uo.*, 103.

¹⁹ Dóczy András szatmári és tiszántúli kerületi főkapitány volt 1610 és 1618 között. PÁLFFY Géza, *Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16-17. században*, Történelmi Szemle, 1997, 285.

²⁰ MOLNÁR 2009, 102–103, 111–112.

²¹ Gyöngyösön éppen Pázmány Péter buzdítására alapított rezidenciát az egri püspök.

²² FRICSY Ádám, *A pécsi jezsuita misszió történetéből (1612–1686)*, Baranya, 1990/1, 143–151; *Tanulmányok a pécsi egyházmegye történetéből*, I., szerk. FRICSY Ádám, Pécs, Pécsi Egyházmegye, 1993; MOLNÁR Antal, *A jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686) = Pécs a török korban*, szerk. SZAKÁLY Ferenc, Pécs, Pécs Története Alapítvány, 1999, 171–263.

²³ FRANKÓI, *i. m.*, III., 233–246. A karánsebesi misszióról lásd: MOLNÁR Antal, *Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)* = MOLNÁR 2009, 147–186.

Miklós nádor, Lippay György kancellár, Pálffy Pál kamaraelnök és Lamormain atya, a király gyóntatója – újabb jezsuita rendházak alapítását tervezték el: Sopronban, Besztercebányán, Kőszegen és Kassán.²⁴ Pázmány a Rákóczi Pál által korábban följajánlott eperjesi rezidencia helyett inkább Szatmárt tartotta alkalmasabbnak: „[...] a jelen helyzet szemlélése nemcsak szomorúsággal tölti el lelkünket, hanem együttal ösztönöz, hogy kötelezettségünkhöz képest, gyenge erőink arányában, a katolikus vallás érdekeit Isten segítségével fölkaroljuk; főleg Magyarország felső részeiben és név szerint a váradi egyházmegyében, mely majdnem teljesen megfosztva van a vallás emelésének eszközeitől.”²⁵ Pázmány Péter 1636. október 14-én keletkezett a szatmári alapítvány oklevelét, amelyben annak anyagi javadalmozásáról bőszegesen gondoskodott. Ennek érdekében a főpap azt kérte az uralkodótól, hogy rendelje el a protestáns prédikátoroknak és tanítóknak a várból a városba való leköltözését, amelyet az uralkodó decemberi leiratában meg is tett.²⁶ „Mióta Isten az én méltatlanságomat nagy kegyelmességéből, egyházi hivatalra választott, egyéb föltett célt szemem előtt nem viseletem, hanem hogy az én Uramnak kedveskedjem, az ő igazságát, vékony tehetségem szerint oltalmazzam, terjeszszem; és a hitben magcsalottakat útba igazítsam.” – hirdette Pázmány élete ars poeticájaként.²⁷

Pázmány kitűnően látta a helyzetet; azt ugyanis, hogy ebben a térségben, amely igen távol esett a Magyar Királyság központjától, feltétlenül le kell telepíteni a jezsuitákat és iskolát kell alapítani. Ez azonban nem volt olyan egyszerű: a megye egy része – egyházi kormányzat szempontjából – az egri püspökséghez (a szatmári főesperességhez) tartozott, más része az erdélyi püspökséghez, amely azonban gyakorlatilag 1556 óta nem működött, és javait szekularizálták. Az elárvelt területeket az egri püspök látta el, ahogy tudta. Közismert, hogy már az egri püspökség jövedelmeit is a végvárak fenntartására fordították, nem különben a felső-magyarországi egyházi javakat és tizedeket.²⁸ Az egri püspök 1631-ben kérelmezte e nagy terület egyházi tizedét, ám azt továbbra is a szatmári vár fenntartására fordították.²⁹ A püspök ugyanilyen irányú kérését a Szepesi Kamara 1662-ben is elutasította.³⁰ Tehát Pázmány jól tudta, hogy a szatmári jezsuita alapítványt igen nagy javadalommal kell ellátnia – a birtokadománnyal jól megerősített szepesi prépostnak évi 2000 forintot kellett juttatnia a szatmári atyákhoz –, hogy életben maradjon. Lippay

²⁴ VÖ. FRAKNÓI, *i. m.*, III., 248–249. Összefoglalóan lásd MOLNÁR Antal, *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon, I. (1572–1647)*, Bp., Balassi, 2002 (Humanizmus és Reformáció, 26); MOLNÁR Antal, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*, Bp., Metem, 2003.

²⁵ FRAKNÓI, *i. m.*, III., 250–251.

²⁶ *Uo.*, 251.

²⁷ PÁZMÁNY Péter, *A setét hajnalcillag után bujdosó lutheristák vezetője*, Bécs, 1627, 1. Idézi: FRAKNÓI, *i. m.*, 29.

²⁸ Erre részletesen lásd KENYERES István, *Uradalmak és végvárak, A kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. században*, Bp., Új Mandátum, 2008.

²⁹ *Szatmár vármegye = Magyarország vármegyéi és városai*, szerk. BOROVSKY Samu, SZIKLAY János, CD-ROM, Arcanum.

³⁰ *Uo.*

György egri püspök 1641. évi jelentésében a következőket írta e térségről: „Az egri egyházmegyében eretnekek: lutheránusok és kálvinisták is élnek. Arányuk, számuk, ráadásul hatalmuk messze a legnagyobb, mivel az eretnekség kevés kivételtől eltekintve szinte a teljes nemességet megfertőzte. A közhatalmat pedig ez szokta gyakorolni: a vármegyékben mindent irányítása alatt tart. [...] az eretnek nemések az egész országban a lutheránus és kálvinista tévelygés fő mozgatói, életben tartói. Az országgyűlésen roppant erőfeszítések és hathatós ármánykodások közepette, valamint sokaságuk révén a katolikus vallással, az egyházi szabadsággal szembehelezkednek; jószérivel az ő akaratuktól függ mindaz, amit az egész ország gyűlésén, diétáin eldöntenek, majd törvénybe iktatnak. E köznemések azok, akiknek lehetőségük, mi több képességük van arra, hogy fegyverre kelve és belháborút kirobantva a törökök és az erdélyiek segítségével a katolikus vallás ellen harcoljanak, amint annak megtörténtét az elmúlt bethleni időkben saját bőrünkön nem egyszer megtapasztalhattuk.”³¹

Tehát az ország ezen észak-keleti szegletében gyenge volt a katolikus egyházi hierarchia és a katolikus vallás, ezzel szemben igen erősek voltak a protestantizmus bástyái. Szatmárban már 1535-ben volt protestáns lelkész, majd hamar megindult a gimnáziumi oktatás is. 1594-ben a matolcsi zsinat főiskolaként emlegeti a szatmári gimnáziumot. 1607-ben itt működött Milotai Nyilas István lelkész, aki sokat tett az iskola érdekében. Ahogy szaporodtak a megyében a protestáns gyülekezetek, úgy tartottak itt egyre több zsinatot: 1545-ben először Erdődön, majd Csengerben, azután sorozatosan Szatmárban is. Az egyik legnevezetesebb zsinatot, az 1646. évit is itt tartották.³²

Szatmár megye és vára – Erdély északi kapuja – nemcsak mindkét felekezet számára, hanem politikai és katonai értelemben is fontos volt: mindkét ország, mind a Magyar Királyság, mind az Erdélyi Fejedelemség igényt tartott rá. Bocskai fejedelem (1604–1606) már 1604-ben elfoglalta Szatmár várát, és a bécsi békében (1606) meg is kapta Szatmár vármegyét, amelyet azonban halála után a többi megyével együtt visszacsatoltak a Magyar Királysághoz. Ezután többször missziózott Várady István jezsuita atya Szatmárban is,³³ azonban ezek a területek a Bethlen-féle felkelés idején ismét az erdélyi fejedelem kezére jutottak.

Közismertek az 1619. szeptember 7-én bekövetkezett tragikus kassai események, s ezután az atyák sem Homonnán,³⁴ sem Kassán nem lehettek biztonságban, s természetesen Szatmárban sem. A nikolsburgi békében (1622) a hét vármegyét az

³¹ TUSOR Péter, *Lippay György egri püspök (1637-1642) jelentése Felső-Magyarország vallási helyzetéről*, Levéltári Közlemények, 2002, 206–207.

³² *Szatmár vármegye... i. m.* A református egyház történetéről részletesen lásd Kiss Áron, *A szatmári püspöki egyházmegye története*, Kecskemét, 1878; Kiss Áron, *A Szatmár megyében tartott négy első protestáns zsinat végzései*, Bp., 1877.

³³ MOLNÁR 2009, 112.

³⁴ A jezsuiták csak 1629-ben térhettek vissza Homonnára, de 1644-ben I. Rákóczi György erdélyi fejedelem hadai elől Lengyelországba menekültek.

Erdélyi Fejedelemséghez csatolták – ez időben a protestáns vallásgyakorlat újabb teret nyert – ám Bethlen halála³⁵ után azonnal megindultak a tárgyalások a vissza-csatolásról. A szatmári vár és környéke megint kiemelt missziós terület lett, immár ismételtelen és ténylegesen is. Pázmány ezért létesített a szatmári jezsuita rendház és iskola számára alapítványt 1636-ban, noha a tényleges megalakulást ő már nem élhette meg.

A szatmári vár főkapitányi tisztét Briberi Melith Péter töltötte be 1633 és 1643 között,³⁶ akinek kisvárdai birtokán már 1616–17-ben Besztercei János jezsuita atya működött.³⁷ Melith erős támogatója volt a katolikus egyháznak, így a jezsuita misszió létesítését nagyban előmozdította. A jezsuiták Szatmáron már 1634-ben megtelepedtek, de még nem a Pázmányi alapítvány szerint, majd Szinérváralján, Nagybányán és Giróttótfaluban állítottak fel missziót.³⁸

Azonban a megye, s azzal együtt a protestáns közösség erősen tiltakozott a jezsuiták betelepítése ellen, akikben a Habsburg uralom megtestesítőit és legfőbb támogatóit látták. A fentebb idézett Lippay-féle jelentésben olvashattunk a protestáns megyei nemesség hatalmáról és erejéről. A szatmáriaknak bizonyára eszükbe jutott az 1631. évi eset is: az a hír járta, hogy az észak-keleti vármegyei nemesség – főként a protestánsnak maradt megyei középnemesség – a király tudta nélkül titkos gyűlést tartott Kassán, ahol I. Rákóczi György fejedelem (1630–1648) biztatására általános nemesi felkelést határozott el, sőt követet is küldött az akkor éppen a Német-Római Birodalomban harcoló Gusztáv Adolf svéd királyhoz. Ezért Esterházy Miklós nádor (1625–1645) megintette a vármegyéket, többet között Szatmárt is. Később kiderült, hogy a hír merő rágalom, amelyről a király is biztosító levelet állatott ki,³⁹ azonban a tizenhárom megye továbbra is „gyanús” maradt, az egyház számára pedig missziós terület. 1639-ben tehát tiltakoztak, méghozzá oly módon, hogy a többi vármegyéhez intéztek felhívást. Esterházy Miklós nádor fogalmazványai között maradt fenn a nádor két irománya: az egyik Szatmár vármegyéhez, a másik a többihez, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Ungvár (!), Zemplén, Abaújvár, Sáros, Borsod és Torna megyékhez.⁴⁰ Az alábbiakban részletezem a Szatmár megyéhez írt intő levelét. A többi megyének címzett levél szövege majdnem megegyezik a „főkolompos” megyéhez írottéval.

1639–40-ben a politikai légkör meglehetősen feszült volt, s országgyűlés összehívásáról már ekkor is szó esett; egy 1640. január 26-diki kancelláriai előterjesztés

³⁵ Bethlen Gábor halála: 1629. november 15.

³⁶ PÁLFFY, *Kerületi főkapitányok...*, i. m., 285.

³⁷ MOLNÁR, 2009, 113.

³⁸ *Szatmár vármegye...*, i. m.

³⁹ *Szatmár vármegye...*, i. m.

⁴⁰ Magyar Országos Levéltár (MOL), a Magyar Kamara Archivuma, Esterházy család levéltára, Esterházy Miklós nádor fogalmazványai, E 174, 2. csomó, Esterházy Miklós nádor Szatmár vármegyéhez, Sempte, 1639. június 26. fol. 246–247; Uo. fol. 248–249. Esterházy Miklós nádor levele a többi vármegyéhez („ad alios Comitatus”), Sempte, 1639. június 26.

szerint az uralkodó mielőbb országgyűlést hirdet, de csakis a honvédelem ügyeinek tárgyalására, nem a vallási sérelmek miatt. A nádor is sürgette a diétát.⁴¹ 1639 decemberében és 1640 elején Kassán összeültek a rendek, és a vallási sérelmek miatt küldöttséget akartak meneszteni az uralkodóhoz, a beadvány között nyilván a fentebbi eset is helyet kapott.⁴²

Szatmár megye az 1639. évi protestációjában ügyesen intézte a kérdést: egyrészt összekötötte a jezsuiták letelepítése elleni fellépést a várba bevitt német katonák elleni tiltakozással, így a vallási sérelmet összefonta a rendi sérelemmel. Ugyanis a századvégi „hosszú háború” (1591–1606) még dúlt, az ország hadban állt az Oszmán Birodalommal, amikor a rendek – a régi sérelmek nyomán – az idegen, jobbra német katonaság kivitelét követelték; azokét, akik majdnem úgy pusztították az országot, mint az ellenség, hiszen többnyire fizetetlenek voltak, noha éppen a törökök ellen kellett volna védeniük a végvidéket. A koronázás előtti 1608:12. cikkely a külföldi katonáknak csak bizonyos várakból való kivitelét írta elő,⁴³ de a 2. cikkely egyértelműen megtiltotta újabb külföldi katonák behozatalát.⁴⁴ Ezután ezekre a cikkelyekre, illetve ezek betartására ismételten hoztak törvényeket, és azt a rendek a királyi hitlevélben is szerepeltették.⁴⁵ Ugyanígy vigyáztak a szabad vallásgyakorlatra is,⁴⁶ amelyet az 1622. évi nikolsburgi béke is megerősített.⁴⁷

A Szatmár megyeiek 1639-ben, talán okulva Sopron város esetén – ahová szintén jezsuitákat telepítettek⁴⁸ –, nem a nádorhoz, hanem őt megkerülve a többi északkelet-magyarországi vármegyéhez fordultak segítségért, és – amint már említettem – a vallási sérelmet összekötötték az országos rendi sérelemmel, ugyanis az uralkodó újabb német katonákat telepített a várba, amelyet a törvény tiltott. A jezsuiták esetében sem a katolikus papok ellen tiltakoztak – az ellen jogi értelemben nem emelhetek volna szót –, hanem azért, mert ez által a törvényt sértették meg: a koronázás előtti 1608:8. cikkely egyértelműen kimondja, hogy a jezsuita atyáknak semmi állandó fekvő jóságuk és birtokuk nem lehet.⁴⁹

⁴¹ *Az 1642. évi meghíúsult országgyűlés időszaka*, szerk. HAJNAL István, Bp., Esterházy Pál herceg kiadása, 1930 (Esterházy Miklós nádor iratai I, Kormányzattörténeti iratok), XIV–XV.

⁴² *Uo.*, XVI–XVII.

⁴³ *Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár, 1608–1757. évi törvénycíkek*, szerk. KOLOSVÁRI Sándor, ÓVÁRI Kelemen, Bp., Franklin, 1900, 16–17. (A továbbiakban CJH.)

⁴⁴ *Uo.*, 1608:2, 11.

⁴⁵ II. és III. Ferdinánd királyok (1619–1637, 1637–1657) koronázási hitlevelei: 1618-ban kelt és 1622-ben iktatták törvénybe, az utóbbi 1625-ben kelt és az 1638. évi országgyűlés iktatta törvénybe. Lásd, 1622:1, 13. feltétel (CJH, 181.) Lásd még: 1622:2, 19.§, 1625:24 (CJH, 252–253), 1635:59 (CJH, 336–337), 1638:46 (CJH, 396–397).

⁴⁶ A szabad vallásgyakorlat biztosítását a bécsi béke törvénybe iktatása indította el (kor. előtti, 1608:1, CJH, 8–9), majd ezt ismételten törvénybe iktatták: 1618:77, (CJH, 166–167.), 1622:2, 12§, (CJH, 178–179.), 1625:22 (CJH, 250–251), 1630:33 (CJH, 298–299), 1635:29 (CJH, 324–325) stb.

⁴⁷ A nikolsburgi béke szövegét lásd SINKOVICS, *i. m.*, I., 447–455.

⁴⁸ A soproniak a nádornál és Draskovich György győri püspöknél tiltakoztak a jezsuiták betelepítése ellen. Vö. FRAKNÓI, *i. m.*, III., 248–249.

⁴⁹ CJH, 14–15.

Szatmár és a többi északkelet-magyarországi vármegye joggal féltek mind a német katonaságtól, akik esetleg katolicusok voltak, mind a jezsuitáktól, hiszen azok a királyi hatalmat, emezek pedig a katolicizmust erősítették. Pedig mind a törökök, mind a kóborló tolvajok, rablók ellen védekezni kellett. Így az 1641. január 23-án, Szatmárott tartott megyegyűlésen a rablók garázdálkodása ellen fel kellett lépni. Az összevont megyegyűlés pénzt és lovasokat szavazott meg Abaúj vármegye számára⁵⁰ – inkább magyar lovasoknak pénzen történő kiállítását ajánlotta meg, mintsem hogy német katonákat fogadjon be.

Az északkeleti protestáns vármegyék joggal féltek a jezsuiták szellemi hatalmától, magas képzettségüktől, kiterjedt kapcsolatrendszerüktől, hiszen ezekben a missziós központokban a lelkipásztori munka mellett az oktatás kapta a legnagyobb szerepet: feladatuk két tere a templom és az iskola volt. Ezen kívül, ha egy rendház létrejött, onnét már könnyen kirajzottak a szerzetesek. A szatmári rendházból az atyák a környéken – Szinérváralján, Nagybányán, Giróttótfaluban – missziókat állítottak fel. A protestánsok előre ugyan nem látták az eseményeket, de az elmúlt évek példáiból rosszat sejtettek. Nagybányán például Károlyi László főispán 1687-ben a városi templomot és paplakot erővel elfoglalja, s a jezsuitáknak adja, ahol meg is szűnik a protestáns oktatás.⁵¹ Ugyanez fog majd bekövetkezni Szatmárban is. Egyelőre azonban itt nyugalomban beindult a jezsuita oktatás, s 1641-ben Kérchy László és később Széchenyi Miklós superior vezetése alatt olyan jól folyt a tanítás, hogy sok szülő – még a protestánsok is – ide adták gyermekeiket. Ezért a református eklézsia meg is fenyegette azon híveit, akik a jezsuitákhoz küldték fiaikat, hogy megtagadja tőlük a temetés végtisztességét és a temetőt.⁵²

Visszatérve a Szatmár megyeiek protestációjához, illetőleg a nádori fogalmazványhoz, Esterházy először azért rója meg a megyét, mivel hogy őt, a király utáni legnagyobb hatalmat és autoritást – akinek mindenekfölött legfőbb kötelessége az ország alkotmánya fölött őrködni, és akinek egyáltalán joga van intézkedni nem egy-egy megye, hanem az egész ország ügyében – megkerülték. Egy-egy megyének csak saját területe fölött van hatalma, nem úgy, mint neki – írta. Ő semmi alkotmánysértő dolgot nem lát a német gyalogok bevitelében. E mellett azzal érvel, hogy noha most béke van, a gyorsan változó időkben a vármegye is nagyobb biztonságban van a német katonák oltalmával. A jezsuiták esetében pedig ugyan idézi az 1608. évi kérdéses törvénycikkelyt, de azt hozza fel érvként, hogy az uralkodó a saját birtokával azt tehet, amit jónak lát. Senki nem tilthatja meg senkinek, hogy saját javaiból adjon valamit. A jezsuiták melletti érvelését a nádor még azzal toldja meg, hogy a törökök is eltűrik őket, hát akkor a keresztények ne tennék? Egyébként is, az uralkodó az isteni ige hirdetésére hívta őket be. Esterházy nem utal Pázmány alapítására, csupán az uralkodói kegyre és adományra.

⁵⁰ *Szatmár vármegye..., i. m.*

⁵¹ *Uo.*

⁵² *Uo.*

Végül a nádor a protestáns megye által írt sérelmet éppen visszájára fordítja: azal vádolja meg az előljáróságot, hogy mivel a magasabb hatóság dolgába ártották magukat, ők követtek el az uralkodó és a magyar alkotmány ellen sérelmet, amelyért mindazok, akik az ügybe belekeveredtek, meg is fogják kapni büntetésüket.

A fordulat 1644-ben következett be: I. Rákóczi György fejedelem (1630–1648) seregestől jött a Magyar Királyságba, s a megyéknek katonákat és fogatokat kellett küldeni a fejedelem parancsára. Szatmár várát is elfoglalta, de a jezsuiták működése 1654-ig zavartalanul folytatódott. Ekkor a protestánsok követelésére a fejedelem rendeletet adott ki, miszerint a jezsuitáknak el kell hagyniuk Szatmárt.⁵³ Az 1645. évi linzi béke nemcsak a vallásszabadságot biztosította, hanem a hét vármegyét ismételten az Erdélyi Fejedelemséghez csatolta, sőt Szabolcsot és Szatmárt a Rákócziak megkapták addig, amíg a dinasztia a trónon ül.⁵⁴ Így azok csak 1659-ben lettek visszacsatolva a királysághoz. A jezsuiták 1660-ban tértek vissza Szatmárba, ahol 1773-ig kiváló eredménnyel tanítottak és térítettek.

A NÁDOR FOGALMAZVÁNYA SZATMÁR VÁRMEGYÉHEZ:⁵⁵

„Az mostani Zathmárban bevitt valahány németnek occasiójával,⁵⁶ mit írt légyen Kegyelmetek a' több vármegyéknek, taxálván⁵⁷ abban az levelében Kegyelmetek a' Pater Jesuitáknak Zathmárban való lakását is, olvastuk párfáját⁵⁸ a' Kegyelmetek levelének, a' kiben mindenestől (megbocsássanak itt ő Kegyelmek, a' kik ennek a' levélnek írásában nem interessatusok,⁵⁹ holott úgy vélljük, hogy sokan Kegyelmetek közül nem consentiáltak⁶⁰ ebben) sinistre⁶¹ informálja Kegyelmetek a' vármegyéket, s mindenestől határán kívül is menvén, a' magistrátusnak tisztiben ártotta evvel magát Kegyelmetek, holott meglévén határozva a' Kegyelmetek authoritássa, ha mi oly dologban országunk constitutiója⁶² ellen való dolgok történnék, ott az aránt a' nemes vármegyékkel való requisitio⁶³ nem Kegyelmeteket vagy akármely vármegyét is, hanem ő Felsége után minket, úgy mint fő magistrátust, a' kik nem csak egy vármegyének, mint Kegyelmetek, de az egész országnak erős hittel vagyunk kötelesek, illet; úgy mint a' kinek incumbalis

⁵³ *Uo.*

⁵⁴ A linzi béke szövegét lásd SINKOVICS, *i. m.*, I., 525–529. Törvénybe iktatta az 1647:5. tc., CJH, 421–427.

⁵⁵ MOL, Magyar Kamara Archívuma, E 174, Esterházy család levéltára, 2. cs., fol. 246–247, Miklós nádor fogalmazványa Szatmár vármegyéhez, Sempte, 1639. június 26.

A levelet – a szokásos megszólítást elhagyva – teljes szöveggel közlöm, a régies hangzásokat megtartva, de mai központozással és mai helyesírás szerint írom át. A rövidítéseket feloldom. A személy- és földrajzi neveket betűhíven közlöm.

⁵⁶ alkalmával

⁵⁷ bírálván, gyalásván

⁵⁸ másolatát (paria, másolat)

⁵⁹ érdekeltek (vagyis: akik nem vettek részt a levél írásában)

⁶⁰ Egyet értenek

⁶¹ rosszul

⁶² alkotmánya

⁶³ megkeresés valamely ügyben

ante alios⁶⁴ országunk szabadságának s constitutiójának oltalma. Tudtuk mi ennek a' kevés számú német gyalognak Zaththmarban való bevitelit, s ha országunk constitutiója ellen véltük volna lenni, megszólaltunk volna mi is érette, de nem láttunk semmit [!] olyat, sőt, ha constitutióinkban jól bele tekintünk, az szerént ítéljük inkább lenni, holott noha most egy kicsinnyeg [!] láttatik valami békesség ebben a' mi országunkban, de a' mostani sok változás, azt sem tudjuk, mikor hoz ellenséget országunkban, kire képest méltó igen, kiváltképpen a' végekben a' jó vigyázás. Más az, hogy azelőtt is német vitézlő nép is volt Zaththmarban, s ha már ő Felsége azokat kihozatja onnét, s másokat, újabbat, s valamente [!] több számút is vitet be, nem látjuk semmi okát, miért ezt ő Felsége meg nem cselekedheti, s miért is kelljen ezt Kegyelmeteknek difficultásban és ily nagy panaszban venni, holott az se Kegyelmeteknek, se a' több vármegyéknek kárt és akadált semmit nem tészén, sőt oltalmat ad.

A Jesuita Patereket penig a' mi nézi, mi ártalmára vagon az ő kegyelmek Zaththmarban való lakása is Kegyelmeteknek, nem látjuk azt is, a' minthogy azt sem, mi excessus⁶⁵ vagon ez aránt országunk constitutiója ellen. Mert hiszen nem a' Kegyelmetek jószágában laknak, sem nem a' Kegyelmetek javát élilik, hanem ő Felségének örökös jószágában laknak, s ki tilthatja is azt meg valakinek, hogy a' magáéból ne adhasson annak valamit, a' kinek akar. Ha azért ő Felsége a' maga saját jószágában adott valami residenttiát⁶⁶ nekik, s provisiót⁶⁷ is rendelt, avval injuriát⁶⁸ ő Felsége Kegyelmeteknek nem cselekedett. Országunk constitutiója ellen sem látjuk lenni, mert noha a' vagon benne, hogy Jesuitae stabilia bona ne habeant,⁶⁹ mindazáltal nincsen az ott, hogy szükségekre és mindennapi életekre való alkalmatosságot ő Felsége vagy más devotus⁷⁰ embereknek patrocíniumjából⁷¹ ne lehessen. S az sem lehet Kegyelmetek ellen, ha ő Felsége azért is küldte Zaththmarban őket, hogy a' kik Isten igéjét kívánják ott hallani és tanulni, légyen ez alkalmatosságok arra. Továbbá micsoda keménség is volna az, hogy a' török is a' Jesuita Patereket maga ditiójában⁷² elszenvedje, s ugyan a' pactatomok és conclusiók⁷³ között is bizonyos végezés lévén arról ő vélek, s mégis, mi körösztvényének lévén el ne szenvedhessük őket.⁷⁴

Oly dolog lévén azért ez a' Kegyelmetek írása, a' ki mind ő Felsége méltóságának sérelmével vagon, s úgy az közönséges jónak és jó csendességnek fölötte

⁶⁵ visszaélés

⁶⁶ székhelyet

⁶⁷ ellátást

⁶⁸ törvényteleniséget, sérelmet

⁶⁹ A koronázás előtti 1608:8. tc. kimondja, hogy a jezsuitáknak semmi fekvő jószáguk ne legyen az országban. Lásd CJH, 14–15.

⁷⁰ ájtatos, buzgó hívő

⁷¹ pártfogásából

⁷² uralma alatt, birtokában

⁷³ ti. a törökökkel kötött békék és megállapodások

⁷⁴ Ez a mondat a lap szélén van betoldva.

ártalmas, s mind ő Felsege után lévő magistratusnak contemptussára⁷⁵ és hivatallja sérelmére vagyon. Kegyelmeteket annak okáért szeretettel s tisztünk szerint is intjük, hogy több efféle írogatásoktól, s vármegyéknek concitálásától⁷⁶ minde-
nestől abstineálljon⁷⁷ Kegyelmetek, s ne ártsa más authoritásában magát, hanem dirigálljon addig, a' meddig és a' miben jurisdictiója⁷⁸ vagyon Kegyelmeteknek, békét hagyván mindannak valami az ő Felsege méltóságát és ő Felsege után a' fő magistratusoknak, kik erős kötelességgel szolgálnak hazájoknak, hivatalljokot concernállják⁷⁹. Egyébaránt káros jutalmat kezdi venni, a' ki az ellen cselekeszik, a' minthogy ez is nem maradhat csak ebben, holott elhittük, hogy sokan a' ne-
mes vármegye tagjai közzül, a' mint föllebb is íránk, nem okai ennek, hanem csak némellyek, a' kiknek nevek is ezután világosságra fog jünni. Kegyelmetek ez leve-
lünkre [választ?] adjon, kívánjuk.⁸⁰ In reliquo tartsa Isten jó egészségben Kegyel-
meteket. Datum in Arce nostra Sempthe, die 26. Juny, Anno 1639.”

⁷⁵ megvetésére

⁷⁶ megindításától, felgerjesztésétől

⁷⁷ megtartóztassa magát

⁷⁸ törvénykezési joga

⁷⁹ illetik

⁸⁰ Ez a mondat a lap szélén van betoldva.

